

ЛІТЕРАТУРА

1. Громова И. Национальный ответ. Виктор Ющенко — о языке, патриотизме и требованиях к власти // Аргументы и факты в Украине. — 2012. — № 12.
2. Полек В. Українська біографістика й біографія // Слово і час. — 1997. — № 11-12.

УДК 811.111'37

*Будняк Д.
(Кельце, Польща)*

ЕТНОКУЛЬТУРА ТА ЕТНІЧНА СВІДОМІСТЬ

Стаття присвячена культурі і мові, які, тісно переплітаючись, доповнюють і збагачують одна одну. Це легко простежити, якщо звернутись до текстів слов'янських мов. Обсяг наших дослідів обмежено до культури слов'янських мов, що віддзеркалюють культурні та економічні досягнення народу та його соціальний стан, а також до розуміння слова в контексті культури, що завжди має соціальну спрямованість.

Ключові слова: *етнокультура, система етнокультури, етногенез, етнічні стереотипи, етнічне кодування, етнічний показник, національна самосвідомість, національна ідентифікація, етнічна самосвідомість, міжетнічні процеси.*

Статья посвящена вопросам культуры и языка, которые, тесно переплетаясь, дополняют и обогащают друг друга. Этот процесс легко прослеживается, если обратиться к текстам славянских языков. Объем наших исследований ограничен культурой славянских языков, которые отражают культурные и экономические достижения народа и его социальное состояние, а также пониманием слова в контексте культуры, которая всегда характеризуется социальной направленностью.

Ключевые слова: *этнокультура, система этнокультуры, этногенеза, этнические стереотипы, этническое кодирование, этнический показатель, национальное самосознание, национальная идентификация, этническое самосознание, межэтнические процессы.*

The analysis of ethnic culture in such a wide cross-section of ethnic-personal factors, spiritual culture, folklore, national art, material culture etc. The system of ethnic culture is a complex multilevel occurrence with its elements and mutual relations.

Key words: *national self-consciousness, ethnical self-consciousness, ethnical processes, ethnical stereotypes, ethnical genesis, ethnical culture, the system of ethnical culture, the stereotype contents, the direction of stereotype, ethnical coding, ethnical index, ethnical origin, ethnical categories, spiritual culture, material culture.*

*“Світ, який нам дається у нашому безпосередньому досвіді,
завжди залишаючись тим самим, пізнається по-різному,
в різних мовах, навіть у тих, якими розмовляють народи,
що являють собою єдність з точки зору їх культур.
Порівнюючи детально різні мови, ми руйнуємо ілюзії,
до яких нас привчає знання лише однієї мови,
ілюзії, що нібито існують непорушні поняття,
які однакові для всіх часів і періодів.
Як наслідок, відбувається визволення думки з полону
слова, з полону мови й надання їй реальної діалектичної
науковості”* [1:427]

Сучасні проблеми перебудови, що відбуваються в Україні, торкнулися й науки. Особливо помітні ці зрушення у відкриттях надзвичайно глибинних, необхідних для розуміння сутної історичних процесів, навіть коли вони виявляють смутну реальність та абсурдну перспективу. Світова цивілізація становить єдність і виявляється узагальненими інтелектуальними потенціями, ідеальними для структури пізнання вимірами прогресу, еволюційною динамікою людства, щоправда відносяться з національними системами світобачення як абсолют і безмір фактів.

Для української мови формування і становлення майже ніколи не було закономірним еволюційним процесом, природним у діалектичному розвитку. Відбиваючи загальні цивілізаційні закономірності інтелектуального розвитку людства, його етапи і фундаментальні мислительні характеристики, *українська мова водночас розвивається як у контексті генетичної заданості*, так і реальної історії свого народу. Історії, трагічні координати якої безпосередньо визначають і характер мовного інтелектуального поступу.

Звідси виникає потреба у окресленні стильового збагачення нової української мови змістового поля взаємозумовлюючих категорій: український народ – **етнос, нація – як самодостатня і і цивілізаційна сутність**; історико-соціальні обставини буття – конкретна, змінна, суспільно детермінована форма життя нації. Отак, Панас Феденко в статті *Наша національна назва у Шевченка*² [2:19] пише: *“Назва Україна була єдиною назвою, що її вживає Шевченко в своїх поетичних творах. Цю назву поет згідно з вимогами віршування, змінював: Україна, Вкраїна, Вкрайна. Назви – українець, - український у Шевченковім Кобзарі не зустрічаємо. У перекладі Czesława Jastrzębca-Kozłowskiego твору тарааса Шевченка В казематах (1847 р.) ми читаємо:*

*Miłujcie swoją Ukrainę...
W ostatnią tę, w tę złą godzinę,
Kiedy się pastwi nad nią zbrodnia
Błagajcie o nią co dnia!*³[3:5].

Шевченко уживає для означення субстантивного і ад’єктивного імені представників української нації традиційної назви *козак* і *козацький*:

*“Подай же руку козакові
і серце чистеє подай”.*

¹ Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л.: Наука, 1974, - 427с.

² Феденко Панас, наша національна назва у Шевченка, Бюлетень УВАН, ч. 6. Авсбург 1949, с. 19.

³ Piers Paul Read. Czarnobyl zapis faktów. 1993, s.5.

Культура – це не тільки все те, що створене руками й розумом людини, але й спосіб суспільного поводження, що виражається у народних звичаях, у ставленні один до одного, до праці, до мови.

Як бачимо, культура і мова, тісно переплітаючись, доповнюють і збагачують одна одну. Мова не є застигла скеля, в ній відбувається час. Це легко простежити, як звернутися до текстів минулих століть: змінюється стилістика, синтаксис, лексика, граматики, не говорячи вже про те, що навіть в один і той же період часу мова різних людей (вік, фах, тощо), мова писемна і розмовна теж відмінні.

Відомо, що існують історичні лексичні верстви, давні слова і висловлення, мовні символи, що для деяких стилістичних ситуацій не втратили своєї сили і зараз. Майже кожне слово в умовах спілкування, особливо в різноманітних ситуаціях усної комунікації, отримує певне стилістичне забарвлення та функцію. Власне в потребі взаємного розуміння слід виходити при вивченні процесу взаємного пристосування розмовляючого і слухаючого – носіїв різних мов.

Отже, **закон про державність української мови**, що має втілення у всіх сферах суспільного життя, широко породжується у міжнародних відносинах. Якщо раніше дипломатичне листування здійснювалось виключно російською мовою, то зараз всі документи, що виходять на дипломатичний рівень, складаються українською мовою.⁴ [4:165] Найбільш розповсюджений у дипломатичному листуванні документ – вербальна нота. Міністерство закордонних справ і посольства ведуть дипломатичне листування, як правило, за допомогою вербальних нот. Вербальні ноти використовуються для розгляду та рішення якнайкращого кола питань. У них розкриваються політичні, економічні, науково-технічні та інші проблеми як двостороннього, так і багатостороннього характеру.⁵[5:166]

Цікаві та триципово важливі з приводу міркування відомого літературознавця Петра Кононенка відтворюють реальність сприйняття навколишнього світу. Однак не можемо не помітити й того, що в них домінує об'єднуючий предмет послань: *Україна*. І ще – метод аргументації: *історичного паралелізму* (минуле - сучасне – висновок). Автор цікавиться: а що саме визначило стиль освідчення в любові до України Солженіцина? Якою є справжня мета? Коли вірити молитовним запевненням, автор трактату над усе дбає не тільки про благо Росії, а й України, він бачить, до чого призвели народ тоталітарно-рабська імперія, політика національного нігілізму, й піклується: «как бы нам, вместо освобождения не расплющить под его развалами». Благородне бажання, - пише Петро Кононенко. – Але чи щире? Причина, очевидно, в тому, що Солженіцин не є «напівказахом».⁶ [6:4] Бо коли він пам'ятає, що є *майже напівукраїнцем*, то з цієї причини його доброта набуває розмірів божественної благодаті, він згоден, щоб українцям належала вся... Малоросія. І якщо й чого хоче взамін, то це лише, щоб вони *перестали бути українцями*. Конкретніше, як пише автор, щоб злилися з росіянами і нарешті здійснили феномен того «дремотного неразличення націй», якого прагнули царі, Сталін і

⁴ Н.В. Ботвина, Державний статус української мови як фактор дипломатичної практики України, Київ 1992, с. 165-166.

⁵ Ibidem.

⁶ П. Кононенко. Якщо дивитись на світ з боку своїх кладовищ, «Літературна Україна» 1990, №5 (4402), с. 4-5.

Брежнев, але не змогли здійснити, і цю благодатно-месіанську роль просто змушений завершити... Солженіцин.

Але ж Солженіцин у даному разі – не лише індивід, Солженіцин – це явище, сформоване століттями рабської, мерзенної системи. Він це відчуває. Художні твори засвідчують, що він чимало зробив, тільки б вичавити з себе той морок віків. Проте, як засвідчує політичний трактат, психіка виявилася сильнішою за інтелект. І в цьому є слушність.

І далі: - **роздуми погляду на світ** він спрямовує на надзвичайно вразливі події й обставини, які спрямували його критичне ставлення до відображення Солженіциним болючого питання про *національне самовизначення*.

“... сам російський народ не замислював цієї ідеології та практики, і його *мова, культура – величезні здобутки вселюдського духу*. І вони – також жертва тоталітарних режимів. Однак режими без підпорок триматися не можуть. І хіба тільки цар та Погодін здійснювали фальсифікацію історії України? Не тільки заподадливі історикографи-царедворці, а й О. Пушкін дивився на драму України та Мазепи й триумф Петра очима... імператора. Погляд стовпів імперії визначив і позицію В. Белінського, багатьох інших обдарованих людей. Зокрема й вихідців з України...”⁷ [7:5].

Художнє підтвердження цієї думки знаходимо в його роздумах про суб’єктивність людської особистості. Про це ми дізнаємося в зображенні найсуттєвішого, всього, чим живе і буде жити людство і яким є образ людини. Саме в такому аспекті розв’язує це питання і Шевченко.

Тарас Шевченко повернув нації не лише історичну самосвідомість, а й духовне здоров’я, гідність, віру в майбутнє, і саме його *істинна народність* стала крилами щирого інтернаціоналізму. І все було грандіозним надбанням усіх народів Росії, починаючи з російського. Тому були підстави сподіватися, що його уроки будуть творчо засвоєні.

Таким чином, за власним визначенням Петра Кононенка, на повну сутність – заявляє про суть людського життя – особливо гостро *ставить питання про долю української мови*, виступає проти однобокого розуміння узагальнення як абстракції. Адже людину досліджує ряд наук гуманітарного і природничого циклів. Суть проблеми, на нашу думку, саме в тому, щоб встановити, як конкретно співвідносяться матеріальна і духовна сторони людського життя в предметі художнього пізнання.

Підсумовуючи наші міркування про новизну погляду на світ в сучасних роздумах Петра Кононенка, треба сказати, що виникає потреба у окресленні змістового поля взаємообумовлених категорій: *народ (нація) – природа світовідчуття оригінальної цивілізаційної рефлексії на оточуючий світ; історико-соціальні обставини буття конкретна, змінна, суспільно детермінована форма життя нації. Етнічний феномен – це етнічний домінант світопогляду, який проявляється у реальному житті не лише на рівні світоглядному, але й в особливостях нації, не лише на рівні світоглядному, але й в особливостях нації, національного характеру, національних етичних і естетичних пріоритетів, структурі мови. Матеріалом дослідження стали висловлювання з української та польської преси*. Вибір матеріалу дав можливість виділення і опису *найтиповіших мовленнєвих і комунікативних явищ у межах функціональних різновидів мовлення*. Залежно від інтенції мовець може побудувати висловлювання з одним предикативним центром: „*Православний Київ зустрічає Папу Римського. Католицький Львів про-*

⁷ Ibidem

щався з *Понтифікатом*. *Майже тиждень Україна жила не лише „хлібом насущним”*, [Українське слово: 5-11 липня 2001 р. 27 (3079) Київ, Шлях до Бога і Батьківщини].
„*Ojciec Święty dziękował za przyjęcie szczególnie tym, którzy przybyli na spotkania z nim do Kijowa i Lwowa... Cytował też słowa poety ukraińskiego Tarasa Szewczenki: „Tylko we własnym kraju znajdziesz prawdę, siłę i wolność”*. [NASZ DZIENNIK, 28 czerwca 2001 г., № 149 (1038), Jedność i harmonia].

Номінувавши усі аспекти дії, мовець може побудувати поліпредикативне висловлювання: „*Древній Львів, у якому століттями мирно співіснували різні релігії, зустрічає велелюддям на вулицях, урочистою святковою атмосферою високого гостя - посланця миру і добра Папу Римського Іоанна Павла II*”. [Урядовий Кур’єр, № 113-114 (2040-2041), Щира молитва на вітар України, с. 1]. „*Kiedy pojawił się papamobil, w górę poszły niebiesko-żółte sztandary narodowe. Witajemo! Witajemo! - śpiewali ludzie na powitanie Ojca Świętego*”. [PAPIEŻ NA UKRAINIE, RZECZPOSPOLITA, 28 czerwca 2001 г. w: Dziekuje Ci, Ukraino, że broniłaś Europy, s.4].

Водночас, породження мовлення не заперечують наявності особливостей мовленнєво-мисленнєвої взаємодії чинників на домовленнєвому (внутрішньому) і власне мовленнєвому (зовнішньому) етапах, зокрема специфічності механізмів розчленування задуму, формування особистих смислів, їхнього переходу в узуалізовані значення. Ця концепція не заперечує існування специфіки мовленнєво-мисленнєвих процесів вербалізації принаймні у межах трьох його „модулів”: спонукального, формуючого і реалізуючого, див., наприклад [Шмидт 1978: 98; Зимня 1985: 158-159]. Див. *також узагальнену схему вербалізації* у [Кубрякова 1991: 78]. Для авторів цієї моделі істинною залишається думка Л.С. Виготського про те, що загальний напрямок мовленнєво-мисленнєвого процесу можна визначити як рух від „*мотиву, що породжує будь-яку думку, до формування самої думки у внутрішньому слові, а згодом у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, в словах*” [Вьготский 1956: 381].

Лінгвістично це можна уявити у вигляді трансформації багатомірних структур багатозначного контексту в лінійно організовані: „*Не встиг Папа Римський поцілувати у Борисполі українську землю, як більшість політиків і журналістів покvapилися назвати його візит на берегу Дніпра „епохальним” та „історичним”. Вони не помилилися. Правда, „епохальність” та „історичність” кожен тлумачив по-своєму*”. [Українське слово, Шлях до Бога і Батьківщини: 27(3079)Київ, 5-11 липня 2001 р.].

„*Wizyta Jana pawła II na Ukrainie pokazała w sposób dobitny, że 10 lat demokracji nie było w stanie przelamać dziedzictwa komunistycznego z jakim w większości krajów boryka się Kościół prawosławny. Trzeba jednak przyznać, że żaden inny Kościół na świecie nie złożył takiej hetakomby krwi, jaka przypadła prawosławiu”. nie złożył takiej hetakomby krwi, jaka przypadła prawosławiu*”. [ŻYCIE 5 28 czerwca 2001, Prawosławie w poszukiwaniu tożsamości].

Джерело сучасного логіко-комунікативного і функціонально-комунікативного підходу спостерігаємо за *найсуттєвішими його ознаками в українській та польській мовах: широке залучення понять логіки, психології теорії мовленнєвої діяльності, комунікативної лінгвістики* (див., наприклад [Апресян 1995, Бацевич 1997; 1999; Логический анализ 1990 та ін.]). На нашу думку, найзагальнішою ознакою, яку можна покласти в основу як сучасного підходу до явищ української та польської мов, є *ознака усвідомлювання та не-*

усвідомлювання, причинами яких можуть стати ускладнені зовнішні умови комунікації. Розгляд подібних випадків дає змогу сформулювати важливий семантичний закон, який діє у межах аналізованого етапу: аспекти початкового задуму, виділені автором тексту, повинні номінуватись на етапі поверхневої структури, як правило, один раз. Подвійна номінація аспектів можлива, якщо у межах одного з них здійснюється уточнення за певним параметром.

Культура – це не тільки все те, що створене руками й розумом людини, але й спосіб суспільного поведіння, що виражається у народних звичаях, у ставленні один до одного, до праці, до мови. Як бачимо, **культура і мова, тісно переплітаючись, доповнюють і збагачують одна одну**. Це легко простежити, якщо звернутись до текстів слов'янських мов. Обсяг наших дослідів обмежено **до культури слов'янських мов, що віддзеркалюють культурні і економічні досягнення народу та його соціальний стан, а також до розуміння слова в контексті культури**, що завжди має соціальну спрямованість. Слово в культурі як у соціальній практиці постає в різних об'єктивізаціях: традиційна включеність до ритуалу, система табу, правові норми, зафіксовані в текстах ідеали, вербально оформлені прагнення соціальних змін тощо. В мові, у спілкуванні воно ніколи не постає ізольовано-самодостатнім. Розвиваючись у тісному зв'язку з апелятивами і підпорядковуючись законам мови, слово виділяється в мовній системі у функціональному і формальному відношенні, представляючи собою цікаві явища. Ці багатогранні властивості слова, а саме всесторонній зв'язок його з життям народу і мовою, культурні та лінгвістичні особливості зумовили цінність при рішенні мовних питань. Слово в контексті вступає у складні взаємозв'язки. Підтримуючись всією сукупністю засобів, слово, в свою чергу, підтримує, цементує весь контекст. Таким чином створюється стильова єдність контексту. Конкретних виявів стильової єдності дуже багато, вони притаманні будь-якому справжньому мистецькому явищу.

Етнокультура загалом розглядалася певний час у фольклорному значенні, за яким духовні і матеріальні параметри народної культури ототожнювалися. Так, М. Рабинович визначав "**етнічний аспект культури**" як водночас виробничу та невиробничу культуру, тобто як сферу постійного задоволення матеріальних і "духовних вимог людей"⁸[8:220].

Безумовно, аналіз етнокультури в такому широкому зрізі, коли до неї відносять етнопсихологічні чинники, духовну культуру, фольклор, народне мистецтво, матеріальну культуру тощо має рацію і сьогодні, але зміна ідеологізованих парадигм зумовила набагато глибше й ґрунтовніше розуміння етнокультури, що включає до цієї категорії і культурософські виміри.

Система етнокультури – це складне багаторівневе утворення зі своїми елементами і зв'язками взаємодії. В етнокультурі існує своєрідний прошарок архаїчних стереотипів і уявлень, завдяки яким етнокультура має не тільки просторові, але й часові виміри, доступні почуттєво-емоційному, духовному перетворенню.

Етнокультура, в нашому розумінні, - це все те, що належить тому чи іншому народові як своєрідному історичному та антропологічному утворенню, яка змінюється з плином історії, зберігаючи водночас у цих змінених формах більш або менш постійні характеристики.

⁸ Карпенко Ю.О. Етюд про долю // Мовознавство. – 1999. - № 4-5. – С. 220-221.

Розуміння етнокультури упродовж тривалого часу було пов'язане з “соціумною” парадигмою у *значенні етнічного етногенезу*. В межах цієї традиції етнокультура розглядається і в функціональному аспекті, де друга частина цього терміна виконує інтегративну роль стосовно етнічної цілісності. Однією із суттєвих функцій культури в етнічній системі є знаково-символічна функція. яка об'єднує етнос у систему, адже сигніфікативній функції культури належить вагома роль як в об'єднанні представників одного етносу(етнічна інтеграція), так і в розмежуванні представників різних етносів (етнічна диференціація)⁹[9:12].

Крім того, етнокультура виконує комунікативну, пізнавальну, опредметнюючу (знаками є всі зразки матеріальної і духовної культури), відтворювальну (забезпечення фізичного існування етносу в результаті обміну речей між природою і людиною) функції.

Культура як антропологічний феномен є суттю людини, її здатністю усвідомлювати і сприймати навколишній світ, в тому числі свою етнокультуру, бо кожна з етнічних культур має свої особливості в структурах сприйняття і розумінні простору, часу, кольору, звуку. Кожна з них формує свою картину світу, що стабілізує етнос і його культуру. Основою тривкості етнокультури виступає система традицій, своєрідна колективна пам'ять, що акумулює етнокультурну інформацію і передає її від покоління до покоління. “Традиції – це згустки історії, ставлення до них є ставлення людини до своєї історії”¹⁰[10:78-82]. Не випадково, що І. Гердер спробував віднайти зв'язок між традиційним надбанням культури і онтологічними умовами людського буття, що втілюється у мові, звичаях, різних видах мистецтва тощо. Причому культура регулює не лише рівень інформації, необхідний для *відтворення етносу*, а й ступінь іншоетнічних запозичень. Цей механізм не може дозволити, щоб у структурі етносу переважали іншородні компоненти, які не сприймаються як свої, національні. Традиція – це досвід, накопичений у вигляді уявлень про ці компоненти і засоби їх визначення або символізації¹¹[11:229-234].

Регулювання етнокультурної інформації здійснюється через **етнічні стереотипи** (накопичені ц свідомості людей духовні надбання, емоційно забарвлені образи передають знання, які поєднують у собі елементи опису, оцінки, тобто створюють стандартизований образ). Це усталені форми етнічної поведінки, так би мовити, її штампи, шаблони, а до певної міри і зразки, відшліфовані багатовіковим досвідом народу. Вони є суттю механізму традицій. Уперше термін “*стереотип*” увів у 1922 р. І. Ліппман, який пояснював його використання в етнокультурі принципом економії зусиль, характерним для буденного людського міркування. Принцип цей реалізується в тому, що люди прагнуть не реагувати щоразу по-новому на нові факти і уявлення, а підводити їх під уже існуючі категорії. Проявляє він і у захисті групових цінностей, виконуючи при цьому суто соціальну функцію: тут створюється “*ефект призми*” – бажання оцінювати якості інших народів через призму власної системи цінностей.

⁹ Карпенко Ю.О. Чи існував скотарський етап слов'янського язичництва //Мовознавство. – 1996. - № 2-3. – С. 12-17.

¹⁰ Коваль О., Боднар К. Іконічні можливості культурних концептів (в аспекті потєбнянських студій)// Антропоцентричний підхід у дослідженні мови: матеріали VII Міжнародних Карських читань 13-14 травня 1998 р. – Ніжин: Науа-сервіс, 1998. – С. 78-82.

¹¹ Кононенко В.І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов)// Мовознавство. – 1996. - № 6. – С. 229-234.

Зарубіжні етнопсихологи виокремлюють чотири характеристики стереотипу, або, як назвав їх Л. Едвардс¹²[12:387], вимірів:

1. Зміст стереотипу, тобто сукупність характеристик, приписуваних якій-небудь етнічній групі.

2. Єдиноподібність – ступінь узгодженості респондентів тих або інших характеристик.

3. Напря́м – загальне позитивне або негативне уявлення об'єкта стереотипізування.

4. Інтенсивність – ступінь упередженості щодо стереотипізуючої групи.

Етнічні стереотипи – елемент національної психології. Вони формуються як на рівні буденної, так і абстрактної свідомості і є поєднанням емоційних, регіональних та вольових елементів. Л. Гумільов¹³[13:3-11] дослідив структуру етнічного стереотипу поведінки, під яким він розумів визначену норму взаємин.

Зміст етнокультурного стереотипу за Л. Гумільовим зводиться до культурної норми у самому широкому розумінні цього слова, яка поєднує стилеві особливості життя, одягу, житла, спілкування тощо. Стереотип як норма має якості узагальнювати ці особливості етнічного розуміння, що на рівні етнічної свідомості сприймається як узагальнення “ми”.

Етнічні стереотипи є кодом етнічної культури. **Етнічне кодування** характерне не тільки для традиційно-побутової, а й для сучасної культури, хоча воно не так чітко виражається. Це пов'язано з ускладненням соціального буття, яке відповідно ускладнює і систему кодування: воно дедалі більше заглиблюється у сферу психіки, національного характеру, духовної культури і, природно, проявляється не стільки в зовнішніх ознаках, скільки у внутрішніх, чуттєвих чи поведінкових.

Збереження етнокультурних традицій і, зокрема, системи етнічних стереотипів, мають непересічне значення, бо від нього залежить не тільки доля етнічної культури, а значно більше - цілісність етносу.

Національна культура – це не лише мистецтво, - народне чи професійне, а й спосіб поведінки, політична культура тощо. Національна культура – це синтез етнічного, народного і національного, переосмисленого, засвоєного, тобто такого, що збагачує національне. В основу національної культури покладено знакову систему, хоча роль етнічних стереотипів у ній не така, як в етнічній культурі. Етнічні стереотипи пробуджують національну культуру тоді, коли вони набувають значення національного символу, що можливо лише в ситуації високого духовного піднесення нації. Каталізатором при цьому виступає **національна самосвідомість** – не просто усвідомлення причетності до рідної культури, а й особливе розуміння її ролі в консолідації нації, у формуванні її національних інтересів.

Національна самосвідомість як етнічний показник в етнографічній науці розглянута П. Кушнером¹⁴ [14:345], який під етнічною самосвідомістю розуміє осмислення індивідом своєї належності до певного етносу, етнічних форм, в яких відображаються

¹² Концепт движения в языке и культуре. – М.: Индрик, 1996. – 387 с.

¹³ Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження // Мовознавство. – 1996. - № 2 – 3. – С. 3-11.

¹⁴ Леви-Брюль К. Первобытное мышление /Пер. с фр. и под ред. В.К. Никольского. – М.: Атеист, 1930. – 345 с.

об'єктивно існуючі ознаки етносу – елементи суспільної й особистої свідомості – власні потреби, потреби й інтереси етносу як у взаєминах з іншими націями та народами, так і в подальшому своєму розвитку.

У соціумі національна самосвідомість посідає певне місце в системі уявлень і процесів, які складають структуру суспільства і виконують певні функції. Поруч із спілеском етнічної самосвідомості, підвищенням інтересу до історії і культури свого народу існують і зворотні тенденції, що пов'язані з послабленням і навіть втратою почуття етнічної приналежності.

Національну самосвідомість живлять так звані етнічні джерела, з-поміж яких можна виокремити:

- 1. Рід, пов'язаний з походженням.**
- 2. Психологічні стимулятори.**
- 3. Культурні стимулятори.**
- 4. Соціальні стимулятори.**

Етнічне джерело, пов'язане з родовою пам'яттю, живиться усвідомленням спільності походження та спільною історичною долею народу. Родове почуття – продукт соціально-біологічної природи – найяскравіше проявляється в іншоетнічному середовищі та екстремальних ситуаціях, коли виникає в об'єднанні “своїх по роду й племені”.

Ю. Бромлей¹⁵ [15:204] дає найбільш повну характеристику структури національної самосвідомості у широкому її розумінні, підкреслюючи такі елементи:

- 1. Національна ідентифікація.**
- 2. Автостереотипи – уявлення про типові риси своєї спільноти, її властивості як цілого.**
- 3. Уявлення про спільноту історичного минулого народу.**
- 4. Територіальна спільність** (рідна земля).

Уявлення про історичне минуле є одним із компонентів національної самосвідомості, якщо розуміти його широко – не тільки як ідентифікацію людей за національною ознакою, але й як образ “ми” загалом, тобто уявлення про риси народу, його культуру тощо.

Національна самосвідомість формується не тільки за логікою накопичення та відбору інформації загалом, яка передається з покоління в покоління, але передовсім інформації, яка є культурною спадщиною цього народу і яка найбільш співзвучна сучасному національному настрою, національним духовним запитам. Без чітко визначеної національної самосвідомості національна культура загалом неможлива, бо вона – категорія не тільки етнічна, а й етносоціальна.

Відомий англійський етнолог Е. Сміт¹⁶ [16:424] запропонував схему, згідно з якою, структуру кожного етносу можна зобразити у вигляді трьох соціальних кіл:

- 1. Ядро.**
- 2. Маргінальний прошарок.**
- 3. Етнічні категорії.**

Представникам ядра властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації з основним етносом, який перебуває на своїй території (межі етнічної самосвідомості не збігаються з межами, які визначаються за фактором розміщення). Концентрація

¹⁵ Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – 204 с.

¹⁶ Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М.: Индрик, 1999. – 424 с.

внутрішніх потреб етногенезу на побутовому рівні культури пояснюється повним обмеженням отримання етноважливої інформації. *Міжетнічні процеси* інтенсивно відбуваються у сфері матеріальної культури, в царині ж духовної культури *етнічна специфіка* зберігається довше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропоцентричний підхід у дослідженні мови. Матеріали VII Міжнародних Карських читань 13-14 травня 1998 р. – Ніжин, 1998.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998.
3. Болтарович З.С. Україна в дослідженні польських етнографів XIX ст. – К., 1976.
4. Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978.
5. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
6. Слово и культура. Памяти Н.И. Толстого. – М.: Индрик, 1998. – Т.1. – 448 с.
7. Трубочёв О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
8. Adamowski J. Kulturowe funkcje miedzy //Etnolingwistyka. – 1991. – Nr 4. – S. 65-83.
9. Bruckner A. Mitologia słowiańska i polska. – Warszawa: PWN, 1980. – 383 s.
10. Zadrożyńska A. Homo faber, Homo ludens. Etnologiczny szkic o pracy w kulturach tradycyjnej i współczesnej. – Warszawa: PWN, 1983. – 360 s.